

etmesi gibi sebeplerle açıklanmıştır. Nitekim eserin ilk beşte birindeki hataların diğer kısımlardan çok daha az olduğu görülmektedir. İbn Hacer el-Askalâni ilk beşte birin sonunda, "Hâkim'in imlâ ettiği kısım burada sona erdi" ifadesinin yer aldığını, altı cüzden oluşan eserin ikinci cüzünün ortalarına kadar olan kısmın Hâkim tarafından imlâ edildiğini, geri kalan kısmın ise icâzet yoluyla alındığını belirtmektedir.

Zehebî *el-Müstedrek*'teki hadislerin sağlamlık derecesini gözden geçirmiş, *Telhîşü'l-Müstedrek* adını verdiği eserinde sahih olmayan rivayetlere işaret etmiştir. O tarihten itibaren Zehebî'nin bu çalışması dikkate alınmadan *el-Müstedrek*'in tam olarak anlaşılamayacağı kanaati yaygınlık kazanmıştır. *el-Müstedrek* tasnif devri sonrasında kaleme alınan pek çok esere kaynaklık etmiştir.

el-Müstedrek, ilk defa Haydarâbâd'da Zehebî'nin *Telhîşü'l-Müstedrek*'i ile birlikte dört büyük cilt halinde basılmış (Haydarâbâd 1334-1342), daha sonra bu baskı birçok defa tekrarlanmıştır (I-IV, Riyad 1355, 1968). Ancak bu baskılarda çok sayıda hata bulunmaktadır. Eseri ayrıca *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn fi'l-ḥadîṣ* adıyla Mustafa Abdülkâdir Atâ (I-IV, Beyrut 1411/1990); *el-Müstedrek* ismiyle Yûsuf Abdurrahman el-Mar'âşî (I-V, Beyrut-Halep-Riyad 1406/1986) Zehebî'nin *et-Telhîş'i* ve birer fihrist ile yayımlamıştır. Daha sonra Hamdî Demirdâş Muhammed tarafından *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn* adıyla on cilt halinde neşredilmiştir (Mekke 1420/2000). *el-Müstedrek* üzerine çeşitli fihrist çalışmaları yapılmış olup Muhammed Saîd Besyûnî Zağlûl'un *Fehârisü'l-Müstedrek*'i (Beyrut 1407/1987), Yûsuf Abdurrahman el-Mar'âşî'nin *Fihrisü Eḥâdisi'l-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*'i (Beyrut 1986), Muhammed Selîm İbrâhim Semâre'nin *Fehârisü eḥâdis ve âşâri'l-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*'i (I-II, Beyrut 1406/1986) ve *Fehârisü'l-Müstedrek*'i (Beyrut 1408/1987; 1415/1995) bunların belli başlılarıdır. Ayrıca muhtelif kaynaklarda *el-Müstedrek*'in yeni neşir hazırlıklarının yapıldığından söz edilmiş (Mahmûd el-Mîre, *el-Hâkim en-Nisâbüri ve Kitâbühü el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*) ve bu çalışmada gerek *el-Müstedrek*'te gerekse *Telhîş'*indeki pek çok okuma hatasının ortaya konulduğuna işaret edilmiştir (Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan v.dğr., s. 367).

el-Müstedrek üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır. 1. Hâkim en-Nisâbüri, *el-Med-*

hal ilâ ma'rifeti's-Şaḥîḥayn (el-Medḥal ilâ ma'rifeti'l-Müstedrek). *el-Müstedrek*'e giriş mahiyetinde kaleme alınan bu eserde *Şaḥîḥ-i Buḥârî* ile *Şaḥîḥ-i Müslim* tanıtılmakta ve *el-Müstedrek* hakkında bilgi verilmektedir (bk. HÂKİM en-NİSÂBÜRİ). 2. Zehebî, *Telhîşü'l-Müstedrek (Muḥtaşaru'l-Müstedrek)*. *el-Müstedrek*'le ilgili en önemli çalışma olup eserde yer alan zayıf, münker ve mevzû rivayetler gösterilmiştir. Zehebî'nin görüş bildirmediği hadisler hakkında Mahmûd el-Münîre'nin *el-Müstedrek*'in yazmalarını da esas alarak bir çalışma yaptığı kaydedilmektedir (Mahmûd et-Tahhân, s. 103). Zehebî'nin *Telhîşü'l-Müstedrek*'i *el-Müstedrek*'in birçok baskısıyla birlikte yayımlanmıştır (I-IV, Haydarâbâd, 1334-1342). İbnü'l-Mülâkkın, *Muḥtaşaru İstidrâki'l-Hâfız ez-Zehebî 'alâ Müstedreki Ebi 'Abdillâh el-Hâkim* adlı eserinde (bk. bibl.) Zehebî'nin çalışmasını özetlemiş, hem onun hem de Hâkim'in bazı hatalarına dikkat çekmiştir. 3. Zehebî, *el-Müstedrek 'ale'l-Müstedrek*. *el-Müstedrek*'te yer alan 100 kadar uydurma rivayete dair bir çalışmadır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1672). 4. Zeynüddin el-İrâkî, *el-Mustaḥrec 'ale'l-Müstedrek li'l-Hâkim (Telhîşü'l-Müstedrek, Tahricü Müstedreki'l-Hâkim, Emâli'l-Hâfız el-'Irâkî, Emâli fi tahrici'l-Müstedrek)*. İbn Hacer el-Askalâni'nin belirttiğine göre, bu eserde *el-Müstedrek*'ten "Kitâbü's-Salât" a kadar olan kısım 300 kadar mecliste imlâ edilmiştir (*el-Mecma'u'l-müesses*, II, 185). Bunlardan yedi mecliste imlâ edilen hadisler Ebû Abdurrahman Muhammed Abdül-mün'im b. Reşâd tarafından aynı adla yayımlanmıştır (Kahire 1410/1990). Bunların dışında Burhâneddin el-Halebî'nin eser üzerine bir muhtasarı ve Süyûtî'nin *Tavzîhu'l-müdreki fi taḥḥîli'l-Müstedrek* adlı bir çalışması olduğu zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hâkim, *el-Müstedrek* (Atâ), Mukaddime, I, 2-3, 41-42; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 22-24; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-ḥadîṣ* (nşr. Nûreddin İtr), Beyrut 1401/1981, s. 18, 22; Nevevî, *İrşâdü't-talâbi'l-ḥakâ'ik* (nşr. Nûreddin İtr), Dimaşk 1408/1988, s. 61; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVII, 175; a.m.f., *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1041-1045; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *İhtîşârü 'Ulûmi'l-ḥadîṣ* (nşr. Ali b. Hasan b. Ali b. Abdülhamîd el-Cîlî el-Eserî - Nâsîrüddin el-Elbânî), Riyad 1417/1996, I, 112-113; İbnü'l-Mülâkkın, *Muḥtaşaru İstidrâki'l-Hâfız ez-Zehebî 'alâ Müstedreki Ebi 'Abdillâh el-Hâkim* (nşr. Abdullah b. Hamed el-Lahidân - Sa'd b. Abdullah b. Abdülazîz Âlü Humeyyid), Riyad 1411, neşredenlerin girişi, I, 17-22; İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres* (nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'âşî), Beyrut 1415/1994, II, 185; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1672; Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıla* (nşr. Abdülfettâh Ebû

Gudde), Halep 1384/1964, s. 80-86; *Tecrid Ter-cemesi*, Mukaddime, I, 253; Mahmûd et-Tahhân, *Uşûlü't-tahric ve dirâsetü'l-esânid*, Riyad 1398/1978, s. 102-103; M. Ebû Zehv, *el-Ḥadîṣ ve'l-muḥaddîṣün*, Beyrut 1404/1984, s. 407-409; Ali Yardım, *Hadîs*, İzmir 1984, II, 87-92; M. Abdülâzîz el-Hülî, *Târihu fününi'l-ḥadîṣ*, Beyrut 1986, s. 96-98; Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan b. Selmân - Ebû Huzeife Râid b. Sabrî, *Mu'cemü'l-muşannefâti'l-vâride fi Fethi'l-bârî*, Riyad 1412/1991, s. 367-368; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 14-15; Osman Güner, "Hâkim en-Nisâbüri ve Müstedrek Üzerine (Genel Bir Değerlendirme)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 10, Samsun 1998, s. 141-158.

İBRAHİM HATİBOĞLU

MÜSTEDREKİYYE

(المستدركية)

Kendilerinden öncekilerin anlayamadığı konuları kavradıklarını ileri süren tâli bir Neccâriyye fırkası (bk. NECCÂRİYYE).

MÜSTEFİZ

(المستفيض)

Haber-i vâhidin en üst derecesi için kullanılan hadis terimi.

Sözlükte "taşmak, kabarmak" anlamındaki feyz kökünün "istif'âl" kalıbından türeyen müstefiz kelimesi bir kaptan dökülen suyun etrafa yayılmasını ifade eder, hadis ilminde ise tarihleri çoğalan hadisin gittikçe yayılmasını anlatmak için kullanılır. Farklı görüşler bulunmakla birlikte hadis terimi olarak "senedinin râvi sayısı baştan sona her tabakada üçten aşağı düşmeyen, fakat mütevâtir derecesine de ulaşmayan hadis" mânasına gelmektedir. I-II. (VII-VIII.) yüzyıllarda sözlük anlamından hareketle daha çok "yaygın ve meşhur" gibi mânalarda kullanılırken daha sonra mâruf, mahfuz, müstehir / meşhur ve mütevâtir kavramlarına yakın anlamda, hatta bazan bunlarla aynı anlamı ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

Râvilerinin sayısı veya senedlerinin azlığı-çokluğu bakımından hadisler mütevâtir ve âhâd olmak üzere iki kısma ayrılır. Haber-i vâhid (haber-i âhâd) olan hadisler meşhur (müstefiz), azîz ve garîb şeklinde tasnif edilir. Meşhur, başlangıçta bir veya birkaç sahâbî tarafından rivayet edilip tâbiî ve tebeu't-tâbiîn dönemlerinde özellikle fakihler arasında kabul gören haberdur. Bir haberin meşhur veya müstefiz sayılabilmesi için en az kaç tarike / râvi sayı-

MÜSTEFİZ

sına ulaşması gerektiği konusu ihtilâfıdır. Seyfeddin el-Âmidî, üç veya dörtten fazla kişi tarafından nakledilen haber-i vâhîde müstefiz (meşhur) dendiğini belirtir. Bedreddin İbn Cemâ'a göre âhâd haber müstefiz ve gayri müstefiz olmak üzere iki kısma ayrılır; râvileri üçten fazla olan habere müstefiz, üçten az olana da gayri müstefiz denir. İbn Kesîr de meşhurun bazan mütevâtir veya müstefiz olduğunu, fakat râvi sayısının üçten fazla olması gerektiğini söyler (Ahmed Muhammed Şâkir, s. 165). Tâceddin es-Sübkî'ye göre ise müstefiz hadiste râvi sayısı en az ikidir. İbn Hacer el-Askalânî'ye göre müstefiz hadis ikiden fazla tariki bulunan hadistir. Muhaddislerin meşhur dediği bu hadise fıkıh âlimlerinden bir kısmı müstefiz adını verir. Esasen hadisin senedinin başında ve sonunda râvi sayısı aynı ise ona müstefiz denir; bazı âlimler ise baştan birkaç sahâbi tarafından rivayet edilmişken zamanla tarikleri çoğalan hadisi meşhur kabul etmiştir. Şemseddin es-Sehâvî, tariklerinin sayısına bakmaksızın bu ümmetin yaygın olarak benimsediği habere müstefiz demiş, Ebû Bekir es-Sayraffî ile Muhammed b. Ali el-Kafâl müstefiz ile mütevâtirin aynı anlama geldiğini söylemiştir.

İbn Fûrek ve Ebû İshak el-İsferâyînî başta olmak üzere bazı usul âlimleri müstefizin nazârî bilgi ifade ettiği görüşündedir. Onlara göre zaruri bilgi ifade eden mütevâtir haberle zan ifade eden haber-i vâhid arasında bir mertebede bulunan müstefiz mütevâtir haberle haber-i vâhidin dışında üçüncü bir kategoride yer alır. Bu durumda ifade ettiği bilgi değeri açısından müstefizin meşhurla olan anlam yakınlığına rağmen onunla mütevâtir arasında bir ara mertebede bulunduğu söylenebilir. Nitekim Abdülkâhîr el-Bağdâdî, mütevâtirle âhâd arasında yer alan müstefiz haberin ilim ve ameli gerektirme açısından tevâtüre denk olduğunu, ancak müstefiz haberin müktesep / nazârî bilgi ifade etmesi yönüyle tevâtürden ayrıldığını, zira mütevâtir haberin gayri müktesep / zaruri bilgi ifade ettiğini söyler. Hadis ve fıkıh imamlarının sıhatinde ittifak ettikleri müstefiz haberlerin şefaât, hesap, havz-ı kevser, sırat, mîzan, kabir azabı ve suali, zekât nisabı, hadd-i sekir, mestler üzerine mesh, recm cezası gibi konularda delil olduğunu misallerle anlatır; hatta bu müstefiz haber örneklerini kabul etmeyen fırkaların dalâlette olduğunu belirtir (*el-Farq*, s. 326-327). Müstefiz hadis sened ve metnin durumuna göre sahih, hasen ve zayıf olabilir (ayrıca bk. MEŞHUR).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "fyz" md.; Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadîs* (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin), Haydarâbâd 1935 → Medine- Beyrut 1397/1977, s. 15, 92-94; Bağdâdî, *el-Farq* (Abdülhamîd), s. 326-327; Seyfeddin el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, Kahire 1387/1968, II, 31; Tâceddin es-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi'* (*Hâşiyetü'l-'Allâme el-Bennânî* içinde), Kahire 1356/1937, II, 129; Bedreddin İbn Cemâa, *el-Menhelü'r-revî fi muhtaşari 'ulûmi'l-hadîsî'n-nebevî* (nşr. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan), Dimaşk 1406/1986, s. 32; İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetu'n-nazar fi tavzihi Nuḥbeti'l-fiker* (nşr. Nûreddin İtr), Dimaşk 1413/1992, s. 43-44; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), Beyrut 1409/1989, II, 173-175; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, Beyrut 1402/1982, III, 34; Abdürraûf el-Münâvî, *et-Tevkiḥ 'alâ mühimmâti't-te'ârif* (nşr. M. Ridvân ed-Dâye), Dimaşk 1410/1990, s. 653; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuḥûl* (nşr. Ebû Mus'ab M. Saîd el-Bedrî), Beyrut 1412/1992, s. 94; Leknevî, *Zaferü'l-emânî* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1416, s. 67-69; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isü'l-haşiş*, Kahire 1377/1958, s. 165; *Tecrid Tercesesi*, Mukaddime, I, 106-107.

ZEKERİYA GÜLER

MÜSTEGALLÂT

(المستغلات)

Vakfa gelir (galle) sağlayan menkul ve gayri menkul mallar (bk. GALLE; VAKIF).

MÜSTEGÂNİM

(مستغانيم)

Batı Cezayir'de Akdeniz sahilinde tarihî bir şehir.

Başkent Cezayir'in 365 km. batısında Arzev körfezi kıyısında bulunur. Bu kıyıda iki küçük kara çıkıntısı (Hârûbe ve Selemendre burunları) limanı bir dereceye kadar rüzgârlara karşı korur. Şehrin ilk kurulduğu yerin denizden biraz içeride olduğu belirtilmektedir. İlk dönem müslüman coğrafyacıları ve tarihçilerinden İbn Havkal, Ebû Ubeyd el-Bekrî, Şerîf el-İdrîsî, Hasan el-Vezzân, Ebû'l-Kâsım ez-Zeyyânî ve İbn Haldûn bu şehirden bahseder.

Romalılar tarafından kurulduğu ileri sürülen şehrin tam olarak yeri tesbit edilebilmiş değildir. Şehrin adının **müsteh gane** (sürüleri olan bir zenginin kışlığı) dayandığı veya **mersâ ganim** (ganimet limanı) kelimelerinden geldiği rivayet edilir. Antik dönem tarihçilerine göre ise Müstegânim, Romalılar zamanındaki Murus-taga Limanı'dır.

Bugünkü Müstegânim şehrini ilk defa Murâbitlar kurdular ve 475'te (1082) buranın hâkimi oldular. Murâbitlar'ın ilk sultanı Yûsuf b. Tâşfîn şehrin kuzey kısmına bir burç inşa etti. Daha sonra Tilimsân'daki Zeyyânîler'in (Abdülvâdîler) eline geçen şehir (665 veya 666/1267 veya 1268), 735 veya 736 (1335-1336) yılında bölgeyi idarelerine alan Merînîler'e katıldı ve Sultan Ebû'l-Hasan el-Merînî tarafından burada 742 (1341) yılında bir ulucami inşa ettirildi.

Bekrî'ye göre Müstegânim'in etrafı surlarla çevrili olup yakınında Hevâre Kalesi ve ilk kurulduğu tepenin bulunduğu yerde erzak ambarları vardı. Şehrin çevresinde üzüm asmaları ve diğer meyve ağaçlarının yetiştiği bahçeleri çok verimliydi. Küçük bir yerleşim mahalli olmakla birlikte büyük şehirlerin özelliklerine sahipti. İdrîsî'ye göre şehir VI. (XII.) yüzyılın ilk yarısında denizden 6 mil uzaklıkta, dağlar ve nehirler arasında yer almaktaydı. Çarşıları mâmur, toprakları verimli, meyvesi boldu. Hasan el-Vezzân da buranın çevresindeki kalıntılara ve özellikle Roma döneminde Mâzûne'deki yerleşim birimlerinin çokluğuna dikkat çeker. Ona göre limanı küçük olup daha ziyade buraya Avrupa gemileri gelmekteydi. Ebû'l-Fidâ'nın *Taḳvîmü'l-büldân*'da kaydettiğine göre Müstegânim'de Berberîler'in Zenâte kabilesinin kollarından Mağrâve ile az sayıda Hevâre mensubu yaşamaktaydı. Bir süre sonra Tasagdaıt Kalesi'nin sahibi olan Hevâre'nin durumu bozuldu. Bölge nüfus ve dil bakımından Araplaşma dönemine girdi. Fâtımîler'in XI. yüzyılın ikinci yarısında Güney Mısır'dan Orta Mağrib'deki verimli kıyı şeridine gönderdikleri Benî Hilâl Arapları'nın bir kısmı bu bölgeye gelip yerleşti.

Müstegânim Limanı'ndan bir görünüşü